

VAT TEATRI „FAUST” – VANA SÕNUM LÄBI MOODSA JÕUJAAMA

INDREK HARGLA

„Faust”. Autor ja lavastaja: Aare Toikka. Friedrich Wilhelm Murnau, Johann Wolfgang von Goethe ja Christopher Marlowe’ ainetel. Kunstnik ja helilooja: Kaspar Jancis. Valguskujundaja: Sander Põllu. Videokujundaja: Peeter Ritso. Koreograaf: Marge Ehrenbusch. Mängivad: Katariina Ratasepp, Margo Teder, Ago Soots, Tanel Saar, Meelis Põdersoo ja Madis Muul. VAT Teatri esieten-

dus 29. XI 2012 Rahvusraamatukogu teatrisaalis.

Ma ei oska vist kirjutada tavapärasest teatriarvustusest, kus autor annab kõigile osalistele ja lavastuse komponentidele väljendusriikka ja ammendava hinnangu, võrdleb teiste selle hooaja tükkidega, vaagib päevakajalisust, lisab tasakaalu mõttes „tõrvatilga mee-

Saali lastakse lehvima Murnau filmi kujundikeel, mille peale edasi ehitatakse. Margo Teder, Ago Soots, Meelis Põdersoo ja Katariina Ratasepp.

potti" ning tõstab mingisse laiemasse kultuurikonteksti. Ma püüan järgnevas lihtsalt selgusele jõuda, miks mulle „Faust“ väga meeldis, miks see „töötas“, ja püüan enda jaoks selle lavastuse loojate vaeva kuidagi sõnadesse panna.

Lugu

Doktor Faustuse tragöödia on väga vana lugu. Ei olegi võimalik täpselt välja uurida, kust ja mis ajast pärineb see õudusjutt teadlasest, kes müüb oma hinge saatanale ja saab selle eest nuheldud. Erinevad põlvkonnad ja kultuuriruumid on sellest alati leidnud endale vajalikku ja tähtsat ning teinud täiendusi. Marlowe'l oli see moraliseeriv õuduslugu hinge hukutamise; Goethe lisas lunastava armastuse liini. Murnau ekspressionistlikus jõulisuses segunesid hoiatuse ja lootusekuulutuse sõnumid, mis toonast põlvkonnast ilmselt kõnetasid. Ma olen lapsena näinud Priimäe „Fausti“ Vanemuises, millest ma kahjuks kuigi palju ei mäleta, aga meenub, nagu oleks see olnud suisa manifest, kuidas kodeerida Goethe orgaanikat modernsesse teatrisse.

VAT Teatri „Faust“ mäletab kõiki oma eelmisi inkarnatsioone ja on nendest palju õppinud. VATi „Faust“ segab kõik kunstimeediumid sümbioosi nii kokku – sõnateatri, kino, pantomiimi, tantsu, muusika, valguse- ja videoefektid –, et saalist tulles on päris raske määrata, mis imetrikku nüüd selle elamuse põhjustas. Esimesena tuleb pähe süüdistada näitlejaid ja lavastajat, *the usual suspects*, aga see on liiga lihtne vastus. Selge see, et nemad, aga kuidas? Kui see oleks olnud „tavaline“ sõnateater, siis ma ju teaksin vastust, aga ei olnud ju.

Aga alustame algusest. Kõik see,

mis teatrisaalis käima läheb, ei oleks teostatav ilma ainuvõimaliku proloogita. Me näeme hakatuseks kaadreid Murnau tummfilmist, millele näitlejad teksti peale loevad. Ükskõik kui palju me enne etendust ka ei teaks, et lavastus põhineb tummfilmil, ei hakkaks järgnev tööle, kui me poleks seda filmi just praegu näinud. Sealt saame me kaasa traditsioonilise tummfilmi esteetika, mida meie peal instseneerima hakatakse; me saame kaasa ilusa sissejuhatuse „Elas kord...“ ja võrkkestale jääb igerik doktor Faustus, kelleks Ago Soots kohe kehastub. Ja veel, mis väga tähtis, saali lastakse lehvima Murnau filmi kujundikeel, mille peale edasi ehitatakse.

Faust on klassikaline lugu, see pärineb ajast, mil tegelastest ja süžeeist loobumise postmodernismikoll veel ei kummitanud ning tänapäevalgi võimsalt edasi elav filmistruktuur sai kaanonina alles avastatud. Ei mingit hakitust, hüppeid erinevate liinide vahel, olevikku ja tulevikku läbisegi, kõik peab toimuma loogilises järjestytes, tegu ja tagajärg, põhjus ja seos, me peame peategelastega reaajas kaasas olema. Sissejuhatus, gradueeritud konflikt, peategelaste sattumine väljapääsmatusse olukorda ja selle lahendus kõige selle pealt, mis on juba eelnevas sees. Sellises ülesehituses loodud filmi lugu taaselustub VATi teatrisaalis kõige napimate dekoratsioonide ning kõige võimsama meediumi – näitleja – kaudu. Näitlejad aga hakkavad meid narritama.

Sõna ja teater

Esiteks, kui on olemas mingi klassikaline sõnateater, siis on „Faust“ sellest nii kaugemale läinud, et on tiiru maailmale peale teinud ja hakkab võibolla

Mefisto – Tanel Saar, Faust – Ago Soots ja Valentin – Meelis Põdersoo.

jälle lähemale jõudma. Aare Toikka „Faust” ei sünni kirjutatud näidendist; sellist tükki ei ole võimalik kirjutada, seda saab lavastada ja mängida, ent see pole dramaturgiast alguse saanud lavastus. Ükski (näite)kirjanik sellist näidendit ei kirjuta. See on teatri enda loodud näitemäng – nähtus, mis tänapäeval aina süveneb... Nimetagem seda renessanslikuks lähenemiseks. Looja enda isik muutub üha tähtsamaks; teater on see, mida lavastaja ja näitlejad ise loovad, mitte see, mis keegi on ette kirjutanud. Selline iseteadlik teater jätab hüvasti dramaturgia ja klassikalise näidendiga, milles la-

vale tulevad tegelased, kes põrkuvad mingi probleemiga, satuvad konflikti, nende karakterid avanevad ja vaataja lahkub, olles läbi tunnetanud mingi moraalse printsiibi. Näitleja lähtub sellises teatris karakterist (ma arvan) ja minu elamus sõltub sellest, kui võrdmeisterlikult on näitleja suutnud kirjutatud sõna mulle veenvaks teha... kas ma nutan koos Opheliaga või vihkan koos Oidipusega. Lavastaja loob sõna toetavat atmosfääri ja leiab koos näitlejaga sõna esitamise kõige õigemad nüansid. Sõna ruulib. Fookus on selles, kuidas kujutada sündmuste käigus muutuvat karakterit, tema sise-

maailma tormidest kantud teksti kõige veenvamalt esitades.

Ja kui nüüd banaalselt öelda – VATi „Fausti” vaadates ei jõudnud ma ära imestada, kui keeruliseks on Aare Toikka sõna edastamise teinud. Näidendis pole vist ühtegi minutit, mil laval poleks toimunud midagi sellist, mida – taevas halasta! – oleks saanud ju teha palju lihtsamalt! Sõna mõtte saab ju edasi anda seda veenvalt öeldes... Aga ei, sellisest kirjanduskesksest lähenemisest on „Faust” väga kaugel. Ka kohe päris alguses, kui me näeme Murnau filmi, millele näitlejad teksti peale loevad, ja filmiprojektor läheb katki... Isegi seda ei tehta lihtsalt ekraanil filmi kinnijooksutamise, vaid on toodud lisavint, särisevad ja plahvatavad juhtmed. Selline perfektsionismitaotlus läbib kogu etendust, midagi ei tule kergelt, näitlejad saavad vatti ja valu, on kordamööda lisaks lavameistrid ja kaskadöörid, heliinsenerid ja isegi lavakujundus. Sõnal on tummfilmis ääremärkuse tähtsus, mida „Faust” väga omakasupüüdlikult ekspuuteerib. Kõike, mida saab väljendada pantomiimi ja kehakeelega, seda tehakse.

Näitlejad

Igasuguse teatrietenduse eesmärk on ju tekitada vaatajais lugupidamine laval toimetajate vastu. Üsna intiimne ja sügav lugupidamine, ainult nii saab vaatajaid mõjutada. Nagu öeldud, ei ole „Faustis” näitlejale midagi lihtsaks tehtud. Mida rohkem on kulutatud aega ja vaeva etenduse sünni peale, seda lihtsamini selle sõnum kätte tuleb ja lugupidamine näitlejate vastu tekib. „Faustis” on kogu trupp poolteist tundi laval, see on väga füüsiline ja... sportlik lavastus. Sisuliselt on kõik

näitlejad peaosas, siin mängib ansambel, kus kõik looritatud kaksik- või isegi kolmikrollide alla. Peale vana ja noore Fausti mängib Ago Soots ju ka tummfilmi näitlejat, kes mängib Fausti. Sootsi füüsiline ümberkehastumine pärast proloogi vaevatud vanaks Faustiks on omaette pantomiimika meistriteos... ja jällegi mingi geniaalsus, mida pole võimalik ühessegi näidendisse kirjutada. Nii Soots peategelasena kui ka Margo Teder ja Meelis Põder-soo rohketes kõrvalosades saavad loo jooksul mitmeid soolosisid, mis jõuliselt veelgi rõhutavad ansambliteatri fenomeni. Näitlejate looming kasvab kokku mingiks kollektiivseks orgaanikaks, mis elustab tummfilmi keelt teatrivaheanditega, natuke narrib ja tõgab seda, kuid laseb selles õilmitseda kõigil näitlejakunsti külgedel.

Katariina Ratasepp kehastub viivu jooksul ümber pahelist naisterahvast mängivast tummfilmi näitlejast puhta armastuse võrdkuju kehastavaks Gretcheniks... ja muutub tasapisi meie peategelaseks, kellele me kõige rohkem kaasa elame. Tema kannatused muudavad süükoorma all kurnatud Fausti tagasi inimeseks. Tanel Saare Mefisto peab olema saatanlik ilma saba ja sarvedeta ja ta on seda kehakeele ja näoilmega, tema häält esitavad teised näitlejad. Saare deemonlikkust rõhutatakse tossumasinaga ja tema õel naeratus „teeb ära” küll ja väga.

Nii et see on näitlejateater, ent mitte selle tavalises tähenduses. Näitleja peab „Faustis” olema laval kõike seda, mida ja kuidas ta tavaliselt ei ole, ta peab vaatajais lugupidamise tekitama kõige keerulisemal viisil... teisiti, kui on harjunud peavoolu sõnateatris tegema, sest nii lihtsaid atribuute talle ei võimaldata. See noorte näitlejate vaev

märgistab ja raamistab vist kena kujudina VATi juubelit ja teatrifestivali motot. „Faust“ on kui näitlejameisterlikkuse pühitsus teatrile ürgomase deviisi all: üks kõigi ja kõik ühe eest.

Efektid

„Faust“ on väga efektne lavastus. Kaspar Jancise muusikat esitab laval Madis Muul. Selline vahetus annab etendusele midagi väga juurde ja in-

nustab tõsisemalt võtma. Ma kogesin seda juba VATi Sergio Leone kaverit vaadates, kui Morricone muusikat esitas *live*'is kitarril Mart Soo. Jällegi – lihtsam oleks ehk seda lindilt lasta, aga Toikka ei tee midagi lihtsaks. Tummfilmi muusika peaks olema kõike muud kui renessanslik, see peaks justkui kabareelikult maneersena illustreerima filmilinti, võimendama emotsioone, ometi on Jancise muusika

Katariina Rata-sepp (Margareta rollis), Margo Teder ja Meelis Põdersoo.

Mefisto — Tanel Saar ja Faust — Ago Soots.
Rait Avestiku fotod

loojakeskne ja isikupärane ning seda moel, mis teeb muusikast eraldi tege-lase. Muusika tuletab meelde, et me justkui vaatame tummfilmi, aga mis-ki pole nii lihtne, kui paistab. Nii et ka muusika narritab vaatajat koos näitle-jatega.

Kui Katariina Ratasepa peale säti-takse elu algamist näitav hologramm — see stseen hakkab ilmselt eraldi applause välja võluma —, siis ma jäl-legi imestan selle üle, et oleks saanud ju lihtsamalt, sõnaga... Või see masin, mida Tanel Saar väntab ja mis teeb tuule häält. Ja nekromantiline raamat, mis põlema läheb.

Sõnum

Jäärapäise traditsioonilise sõnateat-ri sõltlasena lähen ma teatrisse ikka mingi sõnumi järele, mis mind muu-daks või aitaks midagi meelde tuleta-

da. VATi „Fausti“ kõige tähtsam tõ- demus oli minu jaoks selles, et... kui lavastada sellist vana ja valusat lugu sisuliselt komöödiana... tummfilmi paroodiana — sest lõbu ja mängulusti laval jätkub —, väänata seda groteski ja tuunida *camp*’iga, tempida tantsu- ga, ajada vaataja pea parajasti sassi, pahvida tossumasinat ja puhuda see- bimulle... siis tulemus sellest ei muu- tu. „Fausti“ sõnum, mida me juba en- ne etendust teame — *Mis on su tuum, maailm ja elu, aeg ja ruum?* — jõuab võimendatult kohale, nagu oleks see lastud läbi modernteatri jõujaama. See sõnum on nii tähtis, et ei saa kuhugi kaduda, ja seda vist VAT ütlebki: et me teeme vigurit küll ja te võite arva- ta, et me tahame siin originaalitseda, aga tegelikult ei taha. Me tahame, et te mõtleksite selle sõnumi peale.

Töötab.